

№ 1 дәріс

Тақырыбы: ҚАЗАҚ ЖАЗУЫНЫҢ ҚЫСҚАША ТАРИХЫ КУРСЫНЫҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТІ. ЖАЗУ ЖӘНЕ ЖАЗБА ТІЛ

Дәрістің мақсаты: «Қазақ жазуының қысқаша тарихы» курсы қазақ тілінің жазу жүйесінің қалыптасу тарихынан мүмкіндігінше жан-жақты ғылыми тұрғыдан мағлұмат береді.

Дәрістің жоспары:

- 1.«Қазақ жазуының қысқаша тарихы» курсының мақсаты мен міндеті. Зерттеу нысаны.
- 2.Курсты жоғары оқу орындарында оқытудың маңызы.
- 3.Жазу және жазба тіл.

1. «Қазақ жазуының қысқаша тарихы» курсының мақсаты—сонау V-VIII ғ.ғ. қолданылған Орхон-Енисей әліпбиінен бастап, күні бүгінге дейін қолданылып келе жатқан орыс графикасына негізделген қазақ әліпбиінің қалыптасу тарихын жете білдіру. Сондай-ақ, олардың түркі туыстас тілдерге ортақ көне жазба мұраларын (Орхон-Енисей ескерткіштері, көне ұйғыр әліпбиімен жеткен ескерткіштер) түпнұсқа бойынша оқи алатын, тілдік талдау жасап, қазіргі тілімізбен салыстыра зерттей алатын дәрежеге жетуін көздейді.

Курсты өту барысында студенттерге жазудың түрлерінен, б.ж.с.V-VIII ғ.ғ. бастап дамып келе жатқан түркі тілдерінің, соның ішінде қазақ тілінің жазу жүйесінің қалыптасу тарихынан мүмкіндігінше жан-жақты білім беруді курс өз міндеті деп біледі. Курстың тағы бір міндеті—қазақ жазуының тарихы көне түркі, араб, латын графикасымен, қазіргі қазақ жазуы орыс графикасымен тығыз байланысты екендігін жан-жақты қарастырып, түсіндіру.

«Қазақ жазуының қысқаша тарихы» курсының зерттеу нысаны—V-VIII ғ.ғ. басталатын қазақ әліпбиі. Руникалық әліпбиімен жеткен көне түркі ескерткіштері, көне ұйғыр жазулары, араб жазуымен жеткен ескерткіштер, латын жазуы, орыс әліпбиі, олардың қазақ жазуының қалыптасуына ықпалы.

2. Әрбір адамның өз елі мәдениеті мен әдебиетінен, ата –бабаларының басынан кешкен тарихынан мағлұматы болуы керек. Себебі ел мәдениетінен, тарихынан хабары жоқ адамның жерін, елін сүюі мүмкін емес. Ал жазусыз мәдениет, мәдениетсіз ел болмайды. Әр халық өткені арқылы бүгінін таниды. Сондықтан да Қазақстанның әрбір зиялы азаматы өз елінің өткенінен, тұрмыс-тіршілігінен хабардар, шұғылданған кәсібі, қалдырған мұрасымен таныс болуы керек. «Қазақ жазуының қысқаша тарихы» курсын жоғары оқу орындарында оқытудың басты маңызы осыдан келіп шығады. Курсты оқу барысында студенттер қазақ жазуының тарихымен толық таныс болады. Екіншіден, көне ескерткіштер мәтіндерімен, жазу түрлерімен танысады. Үшіншіден, әр кезең әліпбилерін (руна, көне ұйғыр, араб, латын, орыс) үйрену арқылы ескерткіш мәтінде-рімен өздері оқып, таныса алады.

Ең бастысы студенттер халқымыздың қандай жазу түрлерін басынан кешкендігін, қазіргі жазуымызға қалай жеткендігімізді біле алады. Сондай-ақ, қазақ жазуына қатысты әр кез зерттеушілерінің пікірлерімен, олардың пікірлеріндегі қайшылықтар, дау-дамайлар жөнінде, яғни курстың зерттелу тарихына да шолу жасалады.

3. Тіл қатынас құралы қызметін жазбаша да атқарады. Дыбыстық тіл жазу арқылы таңбаланады. Сондықтан оның жазу құралы ретінде жұмсалып аясы өте кең. Жазба тіл немесе жазу уақытпен, кеңістікпен байланысты емес, өмірдің әр кезеңінде қолданыла береді. Ал ауызекі сөйлеу тілі олай емес, шеңбері тар. Көзбе-көз, бетпе-бет келіп, екі не одан да көп адамның ауызба-ауыз сөйлесуі ғана жатады.

Алдымен ауызекі сөйлеу тілі пайда болды, жазу тілі жазудың шығуымен байланысты кейін пайда болды.

Әр халықтың мәдениеті жазуымен тікелей байланысты. Жазусыз цивилизацияның, мәдениеттің болуы екіталай. Көрнекті, белгілі жазушы Леонид Леонов былай деді: «Азаматты /тегін/ қорлық жағдайдан бөліп алып шыққан, құтқарған өткен замандарда ашылған ұлы жаңалықтардың ішінде жазу өте-мөте үлкен рөл атқарады. Алфавиттің туған күнін адамның өзін-өзі біліп ұғыну дәуірі деп есептеуге болады, осыдан кітап басу станогінің пайда болуына тура жол ашылды. Адам өзінің қазіргі биігіне нақ кітап арқылы баспалдақпен көтерілгендей көтерілді».

Көне жазумен бұрын өмір сүрген, бірақ қазір өлі тілдерге айналған тілдермен, туыс тілдер мұраларымен, қазіргі тілдердің ертедегі қалпымен танысуға мүмкіндік береді. Мысалға, V-VIII ғ.ғ. ескерткіштері Күлтегін, Білге қаған /Могилян/, «Құдатғу білігі» мәтіндерін оқи білу, тілін зерттеу түркі туыстас халықтардың қай-қайсысының да тіл тарихын зерттеуде маңызы зор. Сол туыстас халықтардың қай-қайсысы да, тіл білімі салаларын синхрондық және диахрондық тұрғыдан жан-жақты зерттеуге, тілдің дамуы, қалыптасуы туралы ғылыми тұрғыдан дәлелді ережелер жасай алады.

Жазба тіл дегеніміз ауызша сөйлеу тілінің, сөз тіркестерінің, сөйлемнің, сөздердің жазбаша түрде, яғни дыбыстар, комплексті-әріптер тіркесімен қағаз бетіне түсуі.

Барлық уақытта солай болды ма? Жазу тарихы әріппен таңбаланудың кейін пайда болғандығын байқатады.

Жазу өте ерте заманда пайда болған. Олардың уақыт өткен сайын жазу принциптері де өзгеріп отырады. Жазу жүйесі таңбалардың жиынтығынан тұрады. Ол таңбалар бүтін сөзді, не буынды, не дыбысты белгілейді.

Әрбір жазба таңбаның графикалық белгісі /формасы/ болады.

Жазу - адамзаттың ұлы мәдени құндылықтарының қатарына жататын, өркениет дамуының құрамдас бөлігі. Адамзат мәдениетінің өркениетке аяқ басуы дыбыстық жазу

Бүгінде жазу кеңістігі ұлғайғаны соншалық оны *жазу және мәдениет, жазу-өркениет, жазу — қоғам, жазу мен ойлау, жазу мен тіл, жазу және коммуникация* сияқты іргелі ұғымдар оппозициясында қарауға болады.

Жазудың доминанттық сипаты сөз институттары - мектеп, университет, кеңсе, баспа, бұқаралық ақпарат құралдары (БАҚ) - мәдени құндылықтарының маңыздануынан және осыдан келіп бүкіл оқыту (мектеп, университет), басқару (кеңсе), ойды эксплицитті түрде сыртқа шығару (баспа өкілдері), хабарлау (БАҚ) жүйесінің жазуға негізделуінен шығады. Аудиалды (радио, аудиотаспа), видео-аудиалды (теледидар, бейнетаспа), БАҚ-ның өзінде ақпараттық хабарлар, көркем әдеби бағдарламалар алдымен жазуда жүйеленіп, сөйленеді.

Бір қарағанда ұялы телефон, бейнетелефон, әліпбидегі әріптерді пайдаланып ауызша сөйлеу формасымен интернет арқылы, яғни таңбаланған ауызша сөз арқылы сол мезетте хабар алысу, телефон сияқты әлеуметтік құралдармен жаппай коммуникацияланып, мәтіндерді (көркем әдеби, публицистикалық) оқығаннан гөрі, көру-есту мүмкіндігі мол фильм, телебағдарламаларды тамашалаудың артықшылығы, уақыт үнемділігі білініп отырған ғасыр жазудың пәрменділігін төмендетуі де мүмкін сияқты. Ғылыми-техникалық өркениеттің дамуы, сөйтіп, өзінің шығу негізі - жазудың кеңістік пен уақыт шегіне қарай коммуникация құралы болу мүмкіндігін қысқартып, қосалқы дәрежелілікке тықсырып отырғандай. Алайда, жоғарыда айтқандай, мемлекеттік құрылыстың дамуы, бұқаралық коммуникацияның қарқынды дамуы және ақпараттар тасқынының күшеюі жазудың қосалқы қызметтерін жоғары деңгейге көтереді.

Саяси құрылысты басқару жүйесінің күрделілігіне байланысты жазудың *факт, аргумент, дәлел* болу қызметі бар. Бүгінде ресми құжаттар (мемлекеттік, заң, құқықтық, нотариалдық) мен ресми ісқағаздар «тірі адамның өзі» ретінде жүретін болды. Біз айтып тұрған ауызбен емес, қолындағы қағазымен сөйлесетін кезге келдік.

Жазу - адамның жазба есі, жады болу қызметін атқарады. Бұл оқу-ағарту (мектеп) саласында ауызша үйретумен қатар жаздырып, түсіндіруден көрінсе, кейін жоғары оқу орнында (ЖОО) тек жаздыру арқылы (лекция) түсіндіру немесе ауызша түсіндірілгенді студент, аспиранттың өзі қағазға «түртіп» отыруынан байқалады. Жазудың жадылық қызметі қоғамның бұдан басқа да салаларында кеңінен қолданылады.

Жалпы жазу термині қазіргі тіл білімінде мынадай мағыналарда жұмсалады:

- а) ойды, айтылған сөзді қағазға түсіру, таңбалау процесі;
- ә) осы процесс арқылы жазба мәтін құрау (хат жазу, арыз жазу, ойды жазу арқылы сыртқа шығару);
- б) белгілі бір тілдің жазба тілінде қызмет ететін графикалық жүйе (мысалы, араб жазуы);
- в) әліпби; орфография; жазба тілжүйесі (қоғамдық таңба, тілді реализациялайтын жүйе);
- г) жазылған дүниенің сыртқы формасы, қолтаңба (менің жазуым жаман деген мағынада);
- ғ) шығармашылықты жүзеге асыру (әңгіме жазу, өлең жазу, диссергациялық еңбек жазу);

д) музыкалық туындыны таңбалау (балет, опера жазу).

Бүгінде қазақ тіл білімінде жазу термині әліпби, графика, орфография, жазба тіл ұғымдарын түгел қамтитын кең мағынада жұмсалады.

Қазақ жазуының бүгінгі келбеті мен болашағы қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесіне байланысты. Осыған орай ресми ісқағаздардың, БАҚ-ның қазақ жазба тілде жазылуы, ұлттық ойлаудың жазба тілде жарыққа шыға алуы және оның болашақтағы ғылыми-техника прогресіне төтеп бере алуы «жазу», «қазақ жазуы», «жазба тілдің қалыптасуы», «орфография» сияқты түсініктерді студенттерге тереңдеп түсіндіруді қажет етеді.

Дәріс бойынша бақылау сұрақтары:

- 1.«Қазақ жазуының тарихы» курсының мақсаты не?
- 2.Қазақ жазуы тарихының негізгі зерттеу объектісі не?
- 3.Курсты ЖОО-да оқытудың маңызы қандай?
4. Жазба тіл дегеніміз не?
- 5.Ауызекі сөйлеу тілі мен жазба тілдің айырмасы қандай?